

Fotboll och supporterkultur i östra Tyskland

CHRISTER ERICSSON* Örebro universitet

Joakim Glaser, *Fotboll från Mielke till Merkel: Kontinuitet, brott och förändring i supporterkultur i östra Tyskland*, Malmö Studies in history and history teachings and uses of history (Malmö: Arx 2015). 384 s.

Inledning

I Joakim Glasers avhandling *Fotboll från Mielke till Merkel* utgör det vetenskapliga problemet, eller snarare det övergripande syftet, att undersöka det dialektiska förhållandet mellan å ena sidan identitetsskapande processer i och runt fotbollsklubbar och å andra sidan samhällsförändringar. Vad identifikationen med fotbollsklubbar har varit och är ett uttryck för och hur detta har förändrats under de skiftande, politiska, ekonomiska och kulturella kontexter och de förutsättningar som präglat östra Tyskland från mitten av 1960-talet. Avhandlingen kan delas in i tre delar. I den första delen formuleras avhandlingens metodiska- och teoretiska redskap och undersökningsobjekt i tre kapitel. Därefter följer tre resultatkapitel varefter avhandlingen avslutas med en reflekterande konklusion. Författarens motivering till att studera fotbollen är att den är ett kulturellt fenomen med rötterna i DDR och som fortfarande, 25 år efter återföreningen, har stor betydelse för många människors identitetsskapande. Avhandlingen är välskriven och uppslagsrik men har brister i hantverket.

Syfte och forskningsläge

Syftet kunde ha formulerats både tydligare och enklare, inte för läsförståelsen men det kräver mer än en genomläsning. Jag tycker, till exempel, inte att det bästa sättet att inleda en syftesbeskrivning är att redogöra för vad man inte skall göra. Jag efterlyser här en tydligare vetenskaplig stringens. Under rubriken forskningsläge är syftet att tydliggöra avhandlingens relevans och

* Professor i historia; fakultetsopponent

vetenskapliga bidrag. Här sätts också de intervjuade supportrarnas berättelser in i ett kulturellt, socialt och historiskt sammanhang. Det fungerar, men här finns också tydliga brister på vetenskaplig klarhet. Vad skall man ha ett forskningsläge till? Vad skall ingå? Vad skall man skriva fram? Och på vilket sätt? Ett forskningsläge är en kritiskt granskande text, inte bara ett referat eller en sammanfattning om vad andra forskare har att säga. Vissa forskare får man grepp om, andra är mer rapsodiskt, refererade eller sammanfattade i stället för kritiskt granskade. Det saknas redogörelser för vilka problem de ställt, vilka resultat de nått, värderingar av styrkor och svagheter samt tydlig koppling till avhandlingens problem. Dessutom försvagas den vetenskapliga klarheten av att författaren skriver in författare, journalister, politiker, hemsidor och TV-inslag i forskningsläget. De kan säkert ha något viktigt att säga, men ett forskningsläge skall i första hand bygga på etablerad forskning, forskning som går att granska. Blandar man så menar jag att den vetenskapliga kunskapen relativiseras. Forskningsöversikten blir då mera en form av bakgrund. Studien hade vunnit i klarhet om det funnits en bakgrundsrubrik och en renodlad forskningsöversikt.

Avhandlingen ligger i skärningspunkten mellan olika humanistiska vetenskapsområden, och det är en spännande ansats. Det framgår också väl av den forskning som Glaser lutar sig mot. Det är filosofer, statsvetare, sociologer, antropologer, etnologer och historiker som befolkar avhandlingens forskningsöversikter. Kanske hade avhandlingen tjänat på att strukturera forskningsläget utifrån detta och därmed också diskuterat den egna positionen som historiker. Författarens position i denna skärningspunkt väcker onekligen frågor. Vilka styrkor respektive svagheter finns? Finns det potentiella problem? Att redovisa förförståelsen är inte lätt. Glasers ansträngningar, förtjänstfullt, att beskriva sin förförståelse till det problem han avhandlar hade vunnit på en avgränsning till det som är rimligt relevant. Till exempel, ett genomarbetat forskningsläge, själva utgångspunkten för att tydligt närma sig det som skall undersökas och tolkas.

Metod och teori

Studien bygger på två fundament, dels den historiska och sociala kontext som supporter-kulturen är en del av och dels de intervjuade östtyska fotbollssupportrarna och deras narrativ om fotbollens roll i detta sammanhang, från DDR-tiden fram till i dag. Det finns också en tredje del som bygger på dessa två fundament och det är analysen av och reflektionerna kring fotbollssupportrarnas narrativ och de deltagande observationer som författaren gör. En viktig utgångspunkt för de intervjuer och observationer som avhandlingen vilar på har varit den förförståelse som diskurserna om östra Tyskland och de sociala och kulturella kontexter de intervjuade supportrarna och deras

klubbar varit en del av. Glaser har använt sig av ett kritiskt förhållnings-sätt, ett tillvägagångsätt som i praktiken betyder att författaren inför varje ny intervju eller deltagande observation analyserat den insamlade empirin som gett ökad förståelse. Genom detta arbetssätt har både intervjuerna och de deltagande observationerna berikats. Eller, med författarens egna ord: "Genom denna reflexiva praktik kan varje intervju föda nya perspektiv och öppna nya horisonter". (s. 45) Deltagande observationer som metod har använts i syfte att bättre förstå de intervjuade och de gemenskaper de ingår i. Observationerna har skett i samband med matcher och andra aktiviteter knutna till klubbarna. Syftet med de deltagande observationerna har varit flerdelat. Syftet har varit dels att förstå vad som sker under matcher, dels att nå en ökad förståelse genom att kombinera deltagande observationer och intervjuer.

Det är viktigt att stärka en kvalitativ studie som denna genom att skriva fram ett tydligt tillvägagångsätt. Att noggrant beskriva de olika stegen i forskningsprocessen, såväl teori som metod samt insamlingen av empirin. Glaser formulerar intervjuer som metod teoretiskt på ett bra sätt. Han använder sig av både gruppintervjuer och individuella intervjuer, men problemet är att han inte redogör för eller reflekterar över och värderar dessa olika intervjusituationer. Är situationerna identiskt lika? Finns det något att reflektera över metodiskt? Jag menar att Glaser skulle kunnat beskriva de olika intervjusituationerna tydligare och värderat dessa. Här finns det potentiella problem.

Jag saknar också en tydligare systematik när det gäller observationerna. Glaser menar att de deltagande observationerna varit fruktbara, men att det "snarare rör sig om tillfälliga deltagande observationer där betoningen ligger på det senare ledet". Vad betyder det? De deltagande observationerna har genomförts före, under och efter matcher. Vi får veta att Glaser ständigt burit med sig anteckningsbok och mobiltelefon för att snabbt kunna göra anteckningar om vad som registrerats. De deltagande observationerna har, menar Glaser, gett en djupare förståelse och en förstärkning av, eller ett komplement till det som sägs i intervjuerna. När jag läser detta får jag en förståelse i allmänna ordalag. Men mer konkret, hur har observationerna metodiskt genomförts? Vad är styrkorna respektive svagheter? Var befinner sig Glaser? Är det ett passivt deltagande? Ett modest deltagande? Eller sker det en pendling mellan närhet och distans? Och varför har författaren valt denna position? Det hade också varit av stort värde om författaren diskuterat sina metodval mer allmänt i relation till den historiska forskningen. Att använda intervjuer som metod är i dag inget ovanligt inom den historiska vetenskapen, men kombinationen intervju och observation är ju inte vanligt, tvärtom. Här hade det varit spännande med en värderande

diskussion kring metodalet och historisk forskning, där utgångspunkten kunnat vara: Vad tillför min avhandling den historiska forskningen i ett allmänt övergripande perspektiv?

De teoretiska utgångspunkter Glaser använder sig av är begreppen identifikation, narrativ, diskurs, hegemoni, makt, nation och generation. Operationaliseringen sker på tre narrativa nivåer och visar hur de hänger ihop. En första nivå utgår från de intervjuades personliga erfarenhet och berättelser. Den andra narrativa nivån kopplas till klubbarna, region eller stad eller andra fenomen som sammankopplas med klubben och som skapar en gemensam identifikation. Den tredje nivån utgår från det hegemoniska, där dominerande diskurser, makt, ekonomiska och sociala strukturer och förhållanden mellan östra och västra Tyskland är viktiga. Genom att studera hur dessa nivåer förhåller sig till varandra i de olika berättelserna synliggörs växelverkan mellan identitetsskapande och olika narrativ. De teoretiska begreppen och hur de skall förstås tydliggörs sedan under egna rubriker. Glaser definierar sina teoretiska verktyg på ett bra sätt.

Resultat och analys

I det tredje kapitlet presenteras fotbollsklubbarna och informanterna. Klubbarna är: Berliner FC Dynamo och FC Union Berlin. Därtill tillkommer gruvortsklubben FC Erzgebirge Aue och FC Magdeburg. Glaser vill med detta kapitel åskådliggöra historiska och kulturella skillnader och likheter mellan klubbarna och på vilket sätt detta påverkat identifikationen med klubbarna samt hur dessa har förändrats över tid. Presentationen visar på flera gemensamma nämnare för informanterna och deras lag. Här finns en tydlig lokal förankring, alla lag har ett klubb narrativ som skapar identitet, gemenskap och tradition. Det betyder inte att de officiella klubb narrativen nödvändigtvis sammanfaller med de berättelser som supportrarna konstruerar. Det finns också en rad viktiga skillnader mellan de fyra klubbarna som förklaras med rummets betydelse och att de alla på sina sätt varit framgångsrika.

Forskningen kring supportrar och supporter kulturer är ju numera ganska omfattande. Och det hade fungerat att inleda med en forskningsöversikt som speglade nuvarande forskningsfront. Här hade det varit fördelaktigt att knyta supporter kulturen tätare till ett bredare internationellt forskningsläge, i syfte att fånga in de specifikt östtyska dragen. Här presenteras också de intervjuade personerna och platserna där intervjuerna ägde rum. Det är bra. Jag saknar dock några kommentarer om utfallet av intervjuerna, en värdering av dem. Vrider man och vänder på informanterna så finner man ganska snabbt att av de 19 personer som ingår så vilar undersökningen tungt på sju av dem. Undersökningen vilar också tungt på supportrarna till Aue och Union Berlin. Det kanske har haft betydelse för undersökningen?

Om inte så hade några kommentarer varit på sin plats. Jag saknar också en diskussion om karaktärerna på intervjuerna? Gruppintervjuer respektive individuella intervjuer; hur förhåller de sig till varandra? Glaser diskuterar förtjänstfullt intervju som metod i teoriavsnittet, men inte som praktik. Vad betydde beroendet i gruppintervjuerna? Glaser reflekterar här och var i texten i olika kapitel om hur närvaron och val av fenomen påverkade samtals inriktning och specifika frågor fick ställas för att trigga igång berättelser. Detta tyder ju på något som borde lyfts fram i metoddiskussionen, eller lyfts fram i en avslutande diskussion kring valet av metoder och vad valen kan bidra med till den historiska forskningen.

Det fjärde kapitlet är det första av tre genomarbetade kapitel på hög analytisk nivå. Syftet i det fjärde kapitlet är att undersöka fotbollens betydelse för identitetsformeringar i DDR. Glaser visar utifrån informanternas berättelser att identifikationen med fotbollsklubbar i DDR på flera sätt var komplex. Narrativen såsom de framträder visar att politiseringen av fotbollen framför allt var ett verk av makteliten och att den framhävdes tydligast under DDR:s sista decennium. Dessutom varierade den mellan klubbarna och med situation. Informanternas berättelser visar att de hade ett visst handlingsutrymme att påverka sin egen situation och därmed sitt eget identitetsskapande i olika situationer och relationer, men att den villkorades av den hegemoniska diskursen och de sociala och politiska strukturerna i DDR. Supportrarnas berättelser visar också att identifikationen med det egna laget initialt inte var politiskt betingad. Den politiska betydelsen som tidigare forskning tillskrivit fotbollskulturen i DDR finns närvarande i berättelserna, men att den skulle haft någon avgörande betydelse ger berättelserna inget stöd för. Kapitlet är bra, den enda egentliga invändning jag har är att jag saknar en inledande forskningsöversikt.

I det femte kapitlet riktas fokus mot die Wende, åren 1989–1990, och informanternas erfarenheter och upplevelsen av dessa. De diskurser och strukturer som ramar in berättelserna om och identitetsskapandet kring klubbarna är under denna tid i hög grad sammankopplad med makt och nation. Det som framkommer av berättelserna från informanterna visar att den västtyska hegemoniska diskursen undanträngde den östtyska. De ekonomiska och politiska strukturerna förändrades samtidigt som sociala strukturer och sociala praktiker levde kvar i östra Tyskland. Författaren visar också att övergången från en socialistiskt till en kapitalistiskt styrd fotboll skedde på det västtyska fotbollsförbundets villkor. Glaser visar att bilden är komplicerad. Det var inte någon total förändring. För såväl den östtyska som den västtyska hegemoniska diskursen bör tolkas som partiella och tillfälliga fixeringar av mening. Spår av den tidigare diskursen finns kvar, samtidigt som den nya sätter gränser för vad som var möjligt. Informanternas berättel-

ser visar att de inte längre kunde orientera sig när tidigare välkända strukturer, sociala praktiker och kategoriseringar förändrades snabbt eller hotades.

I det sjätte kapitlet analyseras informanternas berättelser och erfarenheter för att diskutera det dialektiska förhållandet mellan östra och västra Tyskland. Två frågor står i fokus. Det är frågan om hur de intervjuades identifikation med klubbarna påverkats och förändrats av att klubbarna och de själva blivit en del av Förbundsrepubliken? Och hur identifikationen med klubben och synen på återföreningen påverkats av det fysiska mötet med väst? Det är få av de intervjuade som menar att det var en medveten politisk handling i det att de också följde ett lag i väst. Så det av tidigare forskning tillskrivna narrativet om de östtyska fotbollssupportrarnas motiv behöver nyanseras. Dessutom har den tidigare forskningen inte tydligt betonat att identifikationen med det lokala eller regionala laget var starkare än med västtyska lag och eventuella politiska eller nationella motiv. Här finns dock tydliga skillnader mellan de olika klubbarna. Efter murens fall skapades skillnader mellan östra och västra Tyskland som tidigare inte fanns. De östtyska klubbarna och deras supportrar har varit och är i en underordnad position i förhållande till lagen i västra Tyskland. Berättelserna visar också att det fysiska mötet med väst har präglats av stereotypa berättelser om östtyskar i allmänhet och östtyska fotbollssupportrar i synnerhet. Ytterligare en slutsats i kapitlet är att det finns skillnader mellan klubbarnas olika erfarenheter av såväl DDR som återföreningen.

I det sjunde kapitlet dras trådarna ihop i en avslutande diskussion. Syftet med slutkapitlet är tvådelat. Det ena handlar om att diskutera hur kontinuitet, brott och förändring rörande identifikationen med klubbarna synliggörs i supportrarnas berättelser. Det andra drar ihop resultaten från de empiriska kapitlen och diskuterar de viktigaste resultaten. Kontinuitet, brott och förändring framträder på olika sätt i de narrativ som konstrueras kring de olika klubbarna. Detta skiftar och har varierat beroende på vilken position eller identitet klubbarna hade i DDR och har i dag. Det är fyra klubbar med fyra narrativ. De intervjuades berättelser visar hur deras identitetsskapande på olika och föränderliga sätt ramas in av olika narrativ, av det hegemoniska och av andra lags supportrar. Det är en process där supportrarna tillskrivs tydliga identifikationer. Det är ändå ingen enkelriktad process. Processen rör sig framåt och bakåt i tiden där supportrarnas berättelser påverkas av både samtida och dåtida narrativ. Fotbollsklubbarnas betydelse för identitetsskapandet i DDR var stort, och har fortsatt att så vara efter återföreningen, inte minst därför att andra kulturella referenser försvann i samband med den tyska återföreningen. Flera av de östtyska lagens positioner försämrades efter 1990, men ingen av informanterna ger uttryck för ett missnöje med att Tyskland är enat eller att de uttrycker någon längtan tillbaka till DDR.

Avslutning

I de empiriska kapitlen visar Glaser sin styrka. Hans sätt att handskas med och tolka informanternas berättelser, sätta in dem i kontexter, visar på en avancerad analytisk skärpa. Genom framställningen lyckas författaren övertyga mig som läsare om att se problemen med den Öst-väst tyska verkligheten på ett nytt sätt. Studien tillför otvivelaktigt ny spännande kunskap. Språket är närmast självlysande. Glaser har definitivt retoriska kvaliteter utöver det vanliga och visar genom framställningen mycket god förmåga till att kommunicera sina analyser och resultat. Avhandlingens struktur är bra. Bra övergångar och ingångar mellan kapitlen. Tydliga och bra konklusioner och sammanfattningar, vilket gör avhandlingen till en väl sammanhållen och mycket läsvärd text. I avhandlingens diskussioner av resultaten visar författaren också tydlig självständighet genom att konsekvent resonera sig fram till och jämföra olika alternativa tolkningar. Avhandlingen lider dock av bristen på tydlighet i metod och redovisningen av denna.